

ხალხური ლათინური ენა

2020 წელს გამოვიდა მეცნიერის, პედაგოგის ირაკლი შენგელიას მონოგრაფიის *Народно-разговорная латынь. Цодна: Тбилиси, 1962* ქართული თარგმანი „ხალხური ლათინური ენა“ (მთარგმნელ-რედაქტორები: მანანა ფხაკაძე, თამარ ჭეიშვილი, რედაქტორი ქეთევან აბესაძე, რეცენზენტი ქეთევან გარდაფხაძე, თბილისი, ლოგოსი, 2020).

ღვაწლმოსილი მეცნიერი და გამორჩეული კეთილშობილების ადამიანი ირაკლი შენგელია დაიბადა 1919 წელს ზუგდიდის რაიონის სოფელ ცაიშში. მამა, გიორგი შენგელია, 1919 წლამდე მეფის არმიის გენერალი 1935 წელს მეუღლესთან - ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის, პუბლიცისტისა და მწერლის იონა მეუნარგიას ქალიშვილ ნინოსთან ერთად - ჯერ შუა აზიაში, მეორე მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე კი კიდევ უფრო შორს, ციმბირში გადასახლეს და იქიდან ცხადია, არ დაბრუნებულა.

ირაკლი შენგელიას ჩინებული განათლება ჰქონდა მიღებული. 1928-1935 წლებში იგი ლენინგრადის სკოლაში (გერმანულ სექტორზე) სწავლობდა.

1935 წელს მშობლებმა გადასახლებაში წაიყვანეს. ფრანგულად აღზრდილი, დიდად განათლებული ქალბატონი ნინო დამლაგებლად მუშაობდა, რომ შვილს ენების სწავლა გაეგ-

რძელებინა. (ირაკლი შენგელია თავისუფლად ფლობდა გერმანულ, ინგლისურ, ფრანგულ, რუსულ, ლათინურ, ძველბერძნულ ენებს). ირაკლი შენგელიამ სკოლა 1938 წელს ტაშკენტში დაამთავრა.

იმავე წელს ნათლიებმა – ოპერის ცნობილმა მომღერალმა ვერა დავიდოვამ და მისმა მეუღლემ, ოპერის დირექტორმა, დიმიტრი მჭედლიძემ მოახერხეს საქართველოში მისი დაბრუნება (მოგვიანებით დედისაც) და ირაკლი შენგელიამ თსუ ფილოლოგიური ფაკულტეტის რუსულ სექტორზე ჩააბარა. 1944 წელს დაამთავრა უნივერსიტეტი და სწავლა გააგრძელა ასპირანტურაში სპეციალობით „კლასიკური ფილოლოგია“. მისი ხელმძღვანელი აკადემიკოსი სიმონ ყაუხჩიშვილი გახლდათ. 1950 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „პრომეთეს მითის უძველესი ელემენტები“.

1964 წლიდან პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა, მუშაობდა ისტორიის (1947-1950), ხელნა-

წერთა (1964-1965), თსუ-სა (1970 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე) და თბილისის უცხო ენათა ინსტიტუტებში, სხვადასხვა დროს იყო ამ ინსტიტუტში ზოგადი ფილოლოგიის ფაკულტეტის დოცენტი (1950-1964), გერმანული ენის ფაკულტეტის დეკანი (1952-1958), პრორექტორი (1965-1970) და რექტორი (1972-1973). ირაკლი შენგელიას გამოქვეყნებული ჰქონდა მონოგრაფია და საინტერესო ორიგინალური სამეცნიერო სტატიები.

ირაკლი შენგელია მეცნიერებაში გაუკვალავ გზებს ირჩევდა, იკვლევდა ხალხურ ლათინურს, რომლის მცოდნე არამც თუ ჩვენთან, ვეებერთელა საბჭოთა კავშირშიც ორიოდ კაცი

იყო, საქართველოში კი ამ საგნის ერთადერთი და უნიკალური სპეციალისტი გახლდათ.

ქართულ ენაზე სწორედ ეს რარიტეტად ქცეული მნიშვნელოვანი მონოგრაფია „Народно-разговорная латынь“ ითარგმნა. ეს წიგნი, უპირველეს ყოვლისა, მნიშვნელოვანია ხალხურ ლათინურ ენაზე შექმნილი თითქმის ყველა ტექსტის (Inscriptiones, Petronii Cena Trimalchionis, Itala et Vulgata, Appendix Probi, Mulomedicina Chironis, Itinerarium Egeria) თავმოყრისა, ამ ტექსტების გრამატიკული, სემანტიკური, ისტორიული კომენტარებისა და ჩვენს სივრცეში პირველი სისტემატიზირებული ხალხური ლათინური გრამატიკის წარმოდგენის გამო.

წიგნის პირველ ნაწილი - ქრესტომათია - შეიცავს ხალხურ ლათინურ ტექსტებს -წარწერებს, პეტრონიუსის „ტრიმალქიოს ნადიმს“, იტალასა და ვულგატას, პრობუსის დანართს, ქირონის მულომედიცინას და ეგერიას მოგზაურობას (11-48 გვ.).

წიგნის მეორე ნაწილი-კომენტარები- ამ ტექსტების გრამატიკულ და ისტორიულ კომენტარებას ეძღვნება (49-189 გვ.). ირაკლი შენგელია აქ თანმიმდევრულად განიხილავს ქრესტომათიის ტექსტებს, განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობს ხალხურ ლათინურ ენაში დამკვიდრებულ ფრაზეოლოგიზმებს, ანდაზებს, გამოთქმებს, რომელთა მიხედვითაც ხსნის ხალხური ენის თავისებურებებს, გრამატიკული ფორმების ისტორიული ფორმირების პროცესსა და რომანულ ენებში მათ მრავალგვარ ტრანსფორმაციას.

ასე მაგ.: *“rogo, me putatis illa cena esse contentum: ყოველდღიური მეტყველებისთვის დამახასიათებელია თანამოსაუბრის ყურადღების მიპყრობა ჩართული გამოთქმებით, როგორცაა*

inquam, tibi dico, etc. ამავე მიზნით გამოიყენებოდა ასევე *oro te*. ეს გამოთქმა ციცერონთან შუა წინადადებაში გვხვდება (*Att. 4.8a: dic, oro te, clarius*), პეტრონიუსთან წინადადების დასაწყისში (*45.1: oro te...melius liquere*) და ა.შ. იმპერიის პერიოდის ხალხურ ლათინურში *rogo*-მ განდევნა *quaeso, oro* დაშენარჩუნდა რომანულ ენებში, cf. რუმ. *rugà*, პრ., ესპ., *rogar*. *Rogo* უმეტესად გვხვდება წინადადების დასაწყისში, იშვიათად წინადადების შუაში, ხშირად გვხვდება პეტრონიუსთან, განსაკუთრებით აზატების დიალოგებში”.

ან „*meliusculae a Graeculis*: კნინობითი სახელების განსხვავებული სემანტიკური მნიშვნელობით ფართოდ გამოიყენება ლათინური ენის ექსპრესიული საშუალება იყო (cf. e.g., საოჯახო ლექსიკაში *fraterculus, matercula, sororcula, etc.*). კნინობითის მაწარმოებელი სუფიქსები ფართოდ გავრცელებული იყო ხალხურ ლათინურშიც, კერძოდ, სასოფლო-სამეურნეო ტერმინოლოგიაში დარგობრივი ლექსიკის საწარმოებლად. ამასთან, ხშირ შემთხვევებში, კნინობით სახელებს ექსპრესიული მნიშვნელობა არ ჰქონდა და რთულ ფუძეებს მარტივი ფუძეებით ანაცვლებდა (cf. იტალ. *vecchio*, ფრანგ. *vieux* < *veclus* (*vetulus*) = კლას. ლათ. *vetus*, ფრანგ. *oreille* < *auricula* = კლას. ლათ. *auris, etc.*).

შემდეგ ვრცელ თავში - „ფონეტიკა“ (190-252 გვ.) განხილულია ზემოხსენებული ტექსტების ფონეტიკური თავისებურებები: მახვილი, ხმოვნები, მარცვლების სიგრძე-სიმოკლე, დიფთონგთა მონოფთონგიზაცია, თანხმოვანთა ჯგუფების გამარტივება, ასიმილაცია, ეპენთეზისი, ანაპტიქსი, მეტათეზისი და ა.შ. და ა.შ., ტექსტებში დამოწმებული ყველა ფონეტიკური მოვლენა. მაგ.: *parantalia* (183), *carcar* (43), *ansar* (129; 164), *passar* (163), *novarca*

(168), *Serena* (203): ამ სიტყვებში სონანტი *r* განაპირობებდა ას-იმილაციას. ხალხურ ლათინურში *-ar-* დაბოლოებიანი ფორმების გავრცელება რომანული შესატყვისობებით დასტურდება, cf. ესპ. *pajaro, passaro* (“ჩიტი”), რომელიც *passer* < *passer* (163)-დან მომდინარეობს. *ansar-*ი მიეკუთვნება ხალხური ლათინურის იმ სიტყვებს, რომლებიც რომანულ ენებში არ შენარჩუნებულა. Cf. ფრანგ. *oie* (“ბატი”) < *auca* (*avica*). ხალხური ლათინურის ფუძეს *carcar* (43) შეესატყვისება *CARCARIS* (CIL 9.1617), ასევე ძვ. იტალ. *carcar* (“ციხე”), (იტალ. *cárcere*). *novarca* (168), როგორც ჩანს, წარმოიშვა ფუძეების *noverca*-სა და *nova*-ს კონტამინაციით. *Serena* = *Sirena* (203) ხალხური ეტიმოლოგიით აიხსნება, cf. *serena*

vox.“ ან „რესპუბლიკის პერიოდში დიალექტურ და ხალხურ ლათინურში მონოფთონგიზაცია *ae > e* უმახვილო მარცვლებში, მახვილიან მარცვლებში კი — პირველი

საუკუნიდან გახდა კანონზომიერი, cf. *CESVLA* = *Caesulla* (CIL 1 2 .376), *CEDITO*, *CED(e)RE* = *caedito*, *caedere* (CIL 1 2 .366). პირველი საუკუნიდან, *ae >*; *e* მონოფთონგიზაციის შედეგად, დაწერილობისას *ae-* სა და *e-*ს აღრევა ხდებოდა, cf. *EMILIO* = *Aemilio* (CIL 4.1553), *QVESTVS* = *quaestus* (CIL 2.6278), *ERE* = *aere* (CIL 9.3685). ვაროსთან (Ling. 5.97) დასტურდება ხალხური ფორმა *edus* = *haedus*, etc. მეორე-მესამე საუკუნეებისთვის მონოფთონგიზაცია *ae >*; *e* ლათინური ენის გავრცელების მთელ არეალში გვხვდება, მესამე-მეოთხე საუკუნეებში *ae* [e]-ს მონოფთონგური წართოქმა რომაული ლათინური ენისთვის ნორმად იქცევა.

გრძელ *e* < *ae-*ში ღია ტემბრის არსებობა პირველ საუკუნეში *e*-სა და *ae-*ს დაწერილობის აღრევის შემთხვევებითა (cf. *MAEAE* = *mæae* (CIL 4.1684), *AEQVES* = *æques* (CIL 6.3409)) და, ასევე, რომანული ენების ვოკალიზმით დასტურდება, cf.: *querit* > იტალ. *chiede*, ესპ. *quiere*, ძვ. ფრანგ. *quiert* („ის ეძებს“).

caelum > იტალ. *cielo*, ესპ. *cielo*, ფრანგ. *ciel* („ცა“);

laetum > იტალ. *lieto*;

caecum > იტალ. *cieco*, ესპ. *ciego*. და ა.შ. “

თავში - „მორფოლოგია“ (253-335 გვ.) ხალხურ ლათინურ ენაზე შექმნილი ტექსტების მორფოლოგიაა შესწავლილი. სახელდობრ: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელების ბრუნვები და მათი ფუნქციები, ნაცვალსახელები, ზმნა, უღლების თავისებურებები, ზმნის დროები, ნაზმნარი არსებითი და ზედსართავი სახელები და ა.შ. და ა.შ. მაგ.: „... *istum medianum*: ტექსტში ავტორი *iste*-ს *hic*-ის მნიშვნელობით იყენებს. ტექსტში ორჯერ გვხვდება

ხალხური ლათინურისთვის დამახასიათებელი და რომანულ ენებში გავრცელებული შეთანხმება, *ecce iste* (XIV.2.3): cf. *ecce iste* > ფრანგ. *cet, ce, eccum istum* > იტალ. *questo* (“ეს”), cf. *etiam* XIV.1: *ecce hic* = ფრანგ. *ici*, v. “მორფოლოგია”, LXV. აღსანიშნავია, რომ ყველა ეს მაგალითი პირდაპირ ნათქვამში გვხვდება“.

შესაბამისად, წინამდებარე წიგნი წარმოადგენს ხალხური ლათინური ენის სისტემატიზირებულ გრამატიკულ სახელმძღვანელოს, რაც შეეხება სინტაქსს, მას ცალკე ნაკვეთი არა ეთმობა, თუმცა სინტაქსური საქცევები განხილულია კომენტარებისა და მორფოლოგიის ნაწილში.

მთარგმნელ - რედაქტორებმა გარკვეული სამუშაო გასწიეს ამ უნიკალური წიგნის სიცოცხლისუნარიანობის გასაგრძელებლად და თანამედროვე მკითხველების მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. ამ მიზნით ტექსტები შეედარდა სხვა, ძველ თუ ახალ გამოცემებთან და დაზუსტდა. ამის საჭიროება კი გამოიკვეთა მას შემდეგ, რაც ზოგჯერ კომენტარების თავში გატანილი და განხილული მაგალითი არ თანხვდებოდა ქრესტომათიის ტექსტს, ასევე გადამოწმდა ყველა პარალე-

ლური სიტყვა რომანული ენებიდან კლასიკური პერიოდის ტექსტების ამონარიდებთან ერთად.

ირაკლი შენგელიას მიერ წარმოდგენილი, ძირითადად, რუს მეცნიერთა თარგმანები მთარგმნელ-რედაქტორებმა სხვა ენებზე გაკეთებულ თარგმანებთან შეადარეს და სიზუსტისათვის შესწორებები შეიტანეს. ზოგჯერ კი თავადაც თარგმნეს. განსაკუთრებით, ტრიმალქიოს ნადიმის ნაწილში წარმოდგენილი ხალხური გამოთქმები თუ ანდაზები და წარმოდგინეს ორიგინალის თარგმანთან ერთად ქართული შესატყვისებიც. ასე მაგ.:

1. si in puteum conicias - „გინდა ორმოში ჩაგიგდია“ – „შეაყარე კედელს ცერცვი“.

2. qui linguam caninam comedi- „ძაღლის ენა ვჭამე“ - ჭიპი მაქვს მოჭრილი“.

3. malam parram pilavit - „ავისმომასწავებელი ჩიტი გაბრდღვნა“ – „იღბალი არ ჰქონდა“.

4. in tenebris micare(digitis) - „თითებით თამაში სიბნელეში“ – „იმდენად ერთგულია, რომ ყველაფერში შეგიძლია ენდო“.

5. ille milvo volante poterat ungues resecaere - „მას შეეძლო ფრინავი ძერისთვის კლანჭების დაჭრა“ - „თავისას მაინც გაიტანს“.

6. colubra restem non parit - „გველი ვერ შობს თოვს“ - მსგავსი მსგავსს შობს, „კვიცი გვარზე ხტის“. და ა.შ.

მთარგმნელი-რედაქტორები მაქსიმალურად შეეცადნენ დაეცვათ ავტორის ლაკონური სტილი, თუმცა ზოგჯერ თავს უფლება მისცეს უფრო ვრცლად განემარტათ პასაჟები, რომლებიც ისეთი პროფესიონალისთვის, როგორც ირაკლი შენგელია გახლდათ a priori გასაგები იყო (sapienti sat), ხოლო

სტუდენტებისა და ამ საკითხებში ნაკლებად გათვითცნობი-
რებული მკითხველისათვის გავრცობას საჭიროებდა.

მთარგმნელ-რედაქტორებმა ავტორის თემატურად დაყოფილი ბიბლიოგრაფია ანბანურად გააწყვეს, დაამატეს გამოყენებული ლიტერატურის უახლესი გამოცემები, რათა განახლებული ბიბლიოგრაფია უფრო გამოსაყენებელი და აქტუალური გამხდარიყო, ასევე წიგნში წარმოდგენილ მასალასთან თანხვედრისათვის შეასწორეს ინდექსი და მოაწესრიგეს, თანამედროვე სტანდარტებს შეუსაბამეს დამოწმების სტილი.

ვფიქრობთ, ირაკლი შენგელიას „ხალხური ლათინური ენა“ ხელმისაწვდომი გახდა ფილოლოგებისათვის, ენთიმეცნიერებისათვის, განსაკუთრებით კი ლათინური და რომანული ენებით დაინტერესული სტუდენტებისა და სპეციალისტებისთვის.

მანანა ფხაკაძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ასოცირებული პროფესორი

თამარ ჭეიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი